

КОНЦЕПТ *СЛОВО* В ПОЕТИЧНІЙ КАРТИНІ СВІТУ ЛІНИ КОСТЕНКО

Н. Є. Касьяненко

Реферат. У межах когнітивної лінгвістики при дослідженні конкретних концептів, які відтворюють певні фрагменти концептуальної картини світу носіїв певної мови, значна увага приділяється складникам змістового об'єму концепту. У цьому плані неабиякий інтерес становить мова окремих авторів, чия творчість є зразком індивідуального усвідомлення навколишньої дійсності що відбиває внутрішній світ зазначеної мовної особистості. Аналіз масиву поетичних контекстів дозволяє, спираючись на відомі методики, прослідкувати семантико-сміслові модифікації, яких зазнають лексичні реалізації концепту у поетичному тексті, та істотно розширити межі типового концептоутворення, виявити специфіку мовного втілення індивідуальних концептів.

Ключові слова: когнітивна лінгвістика, концепт, поетична картина світу, Ліна Костенко.

У перші десятиріччя ХХІ століття в українській лінгвістиці особливе місце відводиться концептуальним розвідкам, які знайшли відбиття у працях відомих науковців (В. І. Кононенка, Т. А. Космеди, В. М. Манакіна, О. О. Селіванової та ін.) і молодих дослідників (О. С. Бондаренка, Ж. В. Краснобаєвої-Чорної, І. І. Рогальської тощо). Зміна наукової парадигми на антропоцентричну стимулювала переосмислення відношень людини та оточуючого світу, а отже, переосмислення ролі мови у його пізнанні. Мова при цьому сприймається як феномен, який акумулює знання людини про навколишню дійсність. Саме тому розгляд лінгвістичного матеріалу здійснюється у руслі когнітивних ідей і тенденцій, що дозволяє не тільки відтворити образ світу, закріплений у мовних моделях та структурах, а й адекватно розтлумачити та описати певні мовні явища.

Оскільки базовою одиницею когнітивної лінгвістики є концепт, не випадково увага лінгвістів зосереджена на вивченні різних концептів, що у сукупності дає уяву про мовну картину світу носіїв певної мови, уяву про те, як світ, відбитий свідомістю мовця, фіксується у мові. За твердженням О. С. Кубрякової, «питання про те, як представлено знання у ментальному лексиконі, – це, як і раніше, найважливіша проблема когнітивної науки» [1, с.4].

Будь-який концепт, як відомо, є не стільки категорією мови, скільки категорією мислення. На думку В. М. Манакіна, мовна сфера – «це марковане, або розгорнуте в знаках ноосферичне утворення, яке у певному розумінні, є завершенням немовної сфери» [2, с.40]. У цьому плані наповнення концепту виявляється не тільки сукупністю усіх можливих мовленнєвих реалізацій, але й включає латентні смисли, не експліковані у мові. Серед змістових примітивів концепту певну частину складають ті, що виявляються як наслідок художнього мислення. Саме тому вивчення авторського, художнього мовлення суттєво доповнює базові складові концепту, які виділяються на основі аналізу в системі асоціативних зв'язків лексичних одиниць, фразеології у широкому розумінні, тематичних груп, що дає можливість усвідомити характерні особливості культури.

Предметом уваги у цьому дослідженні є концепт *слово* у художньому доробку Ліни Костенко. Ліна Костенко – поетеса неабияка, витончена і пронизлива, чия творчість органічно поєднує загальнолюдське та національно-самобутнє, поетеса

обдарована і глибоко оригінальна. Зазначений концепт був обраний для розгляду не тільки тому, що лексема *слово* є досить частотною в індивідуальному лексиконі Ліни Костенко, а ще й тому, що її вживання є виявом глибинного відношення авторки до поезії. Крім того, мовний аспект творчості цієї поетеси фактично дотепер залишається невивченим.

Концепт «слово» належить до числа концептів, які дослідники визначають як *базові* (див. про це, наприклад, у Ю. С. Степанова [3]). Він являє собою приналежність до різних мовних культур [2], і українська культура в цьому плані не є винятком. Зазначений концепт в українській культурі має цілий спектр змістових складових. Але становлячись часткою художньої картини світу поетеси, яка по суті є «метамовною», вторинною по відношенню до когнітивної картини, концепт *слово* інколи змінює своє «наповнення» і частково перепрофілюється. У зв'язку з цим перед дослідником постає завдання виявлення нових, не зафіксованих колективною свідомістю компонентів концепту, які ускладнюють його будову, а можливо, стають часткою інших концептів.

Той факт, що концепт *слово* виконує особливе естетичне навантаження у творчості поетеси, підтверджується широким спектром визначень, які супроводжують реалізації концепту: *слово (слова)* у Л. Костенко *найлагідніше, забрехує, шалене, необхідні, необов'язкові, полярні, страшні, гучні, печальні, золоті, байдужі, порожні, добрі, задубілі, слушні, корчемні, вчені* та ін.

Слово у поетеси набуває значення 'писемність', те, що є культурним надбанням людства: "*Бо лиш народи, явлені у Слові, / достойно жити можуть на землі*" (Берестечко). Відсутність Слова як писемності примушує сприймати народ як відсталий, не здатний на цивілізоване існування серед інших народів світу: "*Дрімучий світ. Ні слова, ні науки*". Отже, провідною складовою концепту є семантичний примітив 'символ освіченості', 'символ розвитку': "*Ви будете без слова стоячі, як вода*" (Циганська муза)

Ціла низка смислових складових концепту реалізується у творчості поетеси завдяки концептуальній метафорі, її аналоговому механізму. В інтерпретації М. В. Піменової, концептуальна метафора – це «спосіб думати про одну частину світу через призму іншої» [4, с. 118]. У зарубіжному та вітчизняному мовознавстві метафора усвідомлюється не тільки як троп, а і як явище когнітивне, пов'язане з пізнанням навколишньої дійсності, а отже, не тільки з мовною сферою а й з процесом мислення. Як зазначають Дж. Лакофф та М. Джонсон, метафора «пронизує усе наше життя і виявляється не тільки у мові, але у мисленні і дії. Наша звичайна поняттєва система, у межах якої ми мислимо та діємо, метафорична за самою своєю сутністю» [5, с. 387]. Цей момент, на думку В. І. Теркулова, «визначається можливістю актуалізації у мові двох світів – онтологічного, що існує як об'єкт номінації, і лінгвального, який є створеним людиною за допомогою мови в процесі номінації артефактом, сферою мовного буття суб'єкта-номінанта» [6, с. 90].

Розгляд метафор у семантиці концепту *слово* свідчить, що їх спектр досить широкий і демонструє різні типи образного усвідомлення реалій-аналогів.

Як слушно зазначає один із знавців творчості Л. Костенко, Д. Дроздовський, «метафора в поезії Ліни Костенко перетворює реальність чуттєву, на реальність інтелектуальну, а далі – на сакральну й релігійно-міфологічну» [7, с. 317]. Не випадково одним з провідних змістових складових концепту *слово* у творчості поетеси є елемент, який реалізується в межах ідеї про першопочаток слова-логоса, про його первісний характер, про те, що відбиває «ізоморфізм мови і світу»: слово – це водночас і назва, і річ (відомо, що давні мислили наймення речі у неподільності із самою річчю – звідси й переконання, що, діючи на слово, людина здійснює вплив на саму річ [8]). Натяк на таке осмислення біблійної тези можна знайти і в поезіях Л. Костенко, тільки під *річчю* авторка розуміє не стільки землю та небо, що створені *спочатку*, а поезію: "*І світить*

сонце оком загадковим. / Ще слів нема. Поезія вже є". А золота колиска, яка є фрагментом того, що оточує ліричну героїню Л.Костенко, набуває відповідного символічного усвідомлення.

Сталий вираз «Спочатку було слово» згадується поетесою і в історичному романі «Берестечко», хоча і в сумно-іронічному контексті: «КАЗАВ ЙОАНН: В ПОЧАТКУ БУЛО СЛОВО». / **В початку слово**, а не комарі. Але тут лексема *слово* має інший нюанс: *слово* – це ще і вміння «написати себе» [народну історію. – Н.К.], і не «нікчемним словом», а словом, що розбудило б український народ, примусило його діяти, показало б його здатність продемонструвати серед народів світу свою гідність.

Концепт *слово* найчастіше об'єктивується у лексичних одиницях, які є складовими тропів. Різновидом метафори у широкому розумінні є конструктивно оформлене поетичне порівняння, у якому «встановлюються нетривіальні відношення між двома поняттями» (В. А. Маслова) [9, с. 151]. Поезії Л. Костенко рясніють подібними конструкціями, у яких реалізуються індивідуальні смисли змістової будови концепту: *слова як сонце, слово як молитва, слова як руди, слова як бублики, слова як луки, як нежить* тощо. Слово у творах Л. Костенко уподібнюється, наприклад, джерелу світла: “Мені снилась бабуся, що вона ще жива. / Підійшла, як у церкві, **засвітила слова**.”; “**Слова як сонце** сходили в мені”(Очима ти сказав мені: люблю...) – тут метафори *слово – свічка, слово – сонце*.

Значно рідше опірним компонентом тропу є позначення сукупностей. Взагалі метафора множинності є типовою для поетичного мовлення: “*І то не є дзвінкий асортимент / метафор, слів – на користь чи в догodu*” (Яка різниця – хто куди пішов). У поезіях Л. Костенко *слова* уподібнюється множинності дерев, що стає основою однотипних порівнянь: “У **джунглях слів** поставили тенета,/але схопити добич ранувато...” (Все більше на землі поетів); “...і стомлене перо, не звикле до гіпербол, в чаклунських **нетрях слів** ламалося не раз” (Циганська муза). Інколи подібний троп має цілком побутовий і навіть прозаїчний характер: “**Нанизує слова, як бублики на шнур**” (Циганська муза); “**Мій боже, що ті люди мелють! / Слова ганяють, як плотву**” (Берестечко); “**Слова самі на голос навертались, / як сльози навертаються на очі**” (Маруся Чурай). Цікаво, що конотації, які супроводжують метафоричні порівняння, *слова – бублики, слова – сльози, слова – плотва* є специфічними для цього концепту. Останнє порівняння базується на актуалізації такого семантичного примітиву у семантиці концепту, як ‘одна (одне) з багатьох’.

Відносно традиційним є образ, що базується на метафорі *слово – ліки*: «...**ЦЯ ЖІНКА, ЩО ПРИЙШЛА В МОЄ ЖИТТЯ, / вона цілюща в дотику і слові**» (Берестечко). В наведеному контексті концепт *слово* реалізує саме зазначений елемент змісту ‘те, що лікує’. А сполучення *посіяне слово* примушує читача згадати сталий вираз *сіяти розумне* та реконструювати синестезичну метафору *слово – насіння*, яка теж присутня в семантиці концепту *слово*: “**Посіяне слово не сходить в полях**” (Ще вчора була я висока, як вежа).

Досить частотною в творчості Л. Костенко є персоніфікація слова: воно десь живе, з кимось розлучається, кудись біжить, щось відчуває, чогось зазнає, “вичахає”, хворіє, має здатність говорити: “**Лети, душа, у сонячні краї, у вирій мислі, у країну слова**” (Німе кіно – оця моя стіна...); “**Із правдою розлучені слова/ кудись біжать по сірому перону**” (Поезія згубила камертон); “**Зиграй мені мелодію любові, / ту, без якої холодно словам**” (Ті журавлі і їх прощальні сурми); “**Не говори печальними очима / те, що не можуть вимовити слова**” (Не говори печальними очима); “**Я скучила за дивним зойком слова**” (Я вранці голос горлиці люблю). Це так звана антропоморфна метафора, коли ознаки людини проєктуються на іншу реципієнтну зону. У зазначеному випадку ця донорська зона зумовлена тим, що *слово* є виявом людини, функцією людського організму. Варто відзначити, що подібні антропоморфні метафори, за

словами Л.Кравець, “є індикаторами письменницького стилю”, вони “у великій кількості присутні у творах тих митців, які тяжіють до міфопоетичного, фольклорного світосприйняття <...> наявні вони і в поезії шістдесятників, митців української діаспори” [10, с. 131]. Зазначене визначення стосується і Ліни Костенко, чия творчість, безумовно, *вписується* у європейську модерністську поезію, яка підпитується зверненням до міфологічних та ренесансних джерел.

У поетичному доробку Л. Костенко значне місце посідає тема поета і поезії – тема, яку не оминає жодний автор. Не випадково Д. Дроздовський, торкаючись цього моменту, зауважує: «Народження поезії – акт обов’язково пов’язаний із *мово-творчістю*. Існування поета – це предовсім *існування-в-мові*”, коли поет ніби “розчиняє річ у мові» [7, с. 316—317]. Зазначене спостереження дослідника, безумовно, є справедливим, враховуючи надзвичайну метафоричність творчості поетеси, метафоричність самотутню, оригінальну, виключно індивідуальну. Змістовий обсяг концепту *слово* у цьому плані набуває нових складових. Типовою для Л. Костенко є синестезична метафора, яка інколи носить досить складний характер, наприклад слово уподібнюється акварельній фарбі, розмитій, ніжній, яка містить лише “натяк” на згущений колір: “*Ледь-ледь торкаю слово аквареллю – прив’ялий ранок, тиша, паранет*”. У такому контексті лексема *слово* набуває значення “зображувальний засіб, який створює напівтони”. Словесний художній образ у цьому випадку нагадує зорове сприйняття живописного пейзажу. А у вірші “*Відмикаю світанок скрипичним ключем*”, який цілком побудовано на розгорнутій синестезичній метафорі, що має характер “музичної”, – кожний фрагмент прожитого дня усвідомлюється як музика певного інструменту. У цьому ж ліричному творі *слово* ототожнюється з *прізвищем* думки. Ця унікальна метафора поглиблюється подальшим уподібненням слова *псевдоніму*, натякуючи на завуальованість мислі, прихованість її від інших (метафора є цілком зрозумілою, якщо згадати, що за часів тоталітарної держави відвертість не завжди схвалювали): “*Слово – прізвище думки тепер, / а частіше – її псевдонім*”. При цьому авторка розмежовує *поезію* та “*тільки слова*”, щирість яких нерідко викликає сумніви (“філософій забреханий німб”). Отже, зазначені міркування дають можливість виділити такий елемент змісту у складі концепту, як ‘нещирість, оманливість’. Саме тому слово може сприйматися як поетичне, образне, влучне, а може являти собою те, що позбавлено поезії: “*Ви, поезія, вірші? / Чи тільки слова?*”

Подібне наповнення концепту доповнюють складники, що виокремлюються з перифрастичних реалізацій концепту. Традиційно у лінгвістиці слово сприймається як двобічна сутність, як те, що має план змісту та план вираження. Відповідно лірична героїня Л.Костенко, у певних ситуаціях сприймає буквенний склад слова як “*гайвороння літер*” на “*білому полі*” паперу (*І дощ, і сніг, і віхола, і вітер*). І цей зовнішній вигляд слова також може асоціюватися з нещирістю. Саме тому у вірші *Щось на зразок балади*, – як *вийшли букви з-під моєї влади* слово народжується під пером ліричної героїні як “*набір алітерацій*”, бо вона “*мусила збрехати*”.

Оманливість слова призводить і до його небезпечності. Саме такого, суто індивідуального характеру набуває лексема *слово* у вірші «Не треба класти руку на плече», де слово порівнюється з пасткою: “*Він [чоловік, що уподібнюється звіру, – Н. К.] пастки жде від погляду, від слів*”. Крім цього, тут можна виділити і такий семантичний примітив у межах концепту, як ‘те що не заслуговує довіри’.

Зовнішня оболонка слова тісно пов’язано з його акустичним сприйняттям. Слово може сприйматися як милозвучне, як *своє*, як ‘те, що не викликає негативного відчуття’. Але слово може звучати відчужено і неприємно. Так, в історичному романі «Берестечко», згадуючи до болі знайомі і милозвучні топоніми українських міст і селищ: “*Мар’янівки, Мотронівки, Варварівки*” тощо, – поетеса протиставляє їм *чужі* назви, звукове сприйняття яких усвідомлюється як “*татарський клекіт*”, як те, що

ріже слух, оскільки асоціюється з колишнім поневоленням українських земель. Як наслідок, доцільно виділити у межах концепту *слово* амбівалентні семантичні шари – ‘своє’ і ‘чуже’.

Атрибутом слова як лінгвістичної одиниці є і його відтворюваність. Саме цей елемент змісту концепту можна виділити, звернувшись до віршу «Страшні слова, коли вони мовчать». Лірична героїня Л. Костенко втілює це у рядках “*Коли не знаєш, з чого їх почать, / Бо всі слова були уже чиймись*”.

У різних життєвих ситуаціях слово може по-різному впливати на реципієнта, а, отже, реакція на слово теж може бути різною. Для деякого *слово* – це те що назавжди залишається у пам’яті, влучне, вагоме: “*А слово скажеш – з пам’яті не викинеш*” (Маруся Чурай); у певних ситуаціях слово усвідомлюється як *хворе*, через його фальшивість: “*Од фальші в нього слово заболить*” (Навіщо ж декламація? Все значно). А інколи слово може бути нудно-солодким і тоді, у розумінні Л. Костенко, – це ‘маляса’ (спец. маляса – бурякова патока): “*...його слова б у мисочку – маляса, / у спеку можна вивестися з мух*” (Берестечко).

У багатьох реалізаціях зазначеного концепту слово сприймається як те, що існує у думках, у свідомості мовця, як потенційна, віртуальна одиниця, яка не завжди може набути акустичної чи графічної оболонки. Саме тому *слово* у ліричній героїні Л. Костенко може бути “невимовним”; вона “чує слова, де ні слова нема” (Отримала я ненаписаний лист). Інколи навіть не тільки уста, а й навіть *слово* набуває ознак істоти: “*не говори печальними очима / те, що бояться вимовить слова*”; уста “*уже не здатні вимовити слів*” (А вечір пролітає, наче крижень), “*несказане лишилось неказаним*” (Очима ти сказав мені: люблю). Цікаво, що таке розуміння слова ми знаходимо у Л. Українки, яка згадує про “*слова, що вголос невимовні*” (Коли дивлюсь глибоко в любі очі). Не випадково Л. Костенко вважають прямим духовним нащадком Шевченка, Лесі Українки та Франка [11].

Спостереження свідчать, що реалізації концепту *слово* часто “сусідять” із лексемою *душа*. Така синтагматика не випадкова: *слово* в подібних контекстах усвідомлюється як похідне від внутрішнього стану людини, як те що розкриває душу і є реакцією, найчастіше болісною, на сприйняття навколишньої дійсності: “*А прийде ніч – болить душа словами*” (Чумацький шлях); “*Моя душа здригнулася словами*” (Маруся Чурай); “*Душа в словах – як море в перископі*” (Мій перший вірш, написаний в окопі). Підтвердженням зазначеної тези може бути висловлення О. М. Кондратьєвої: “Душа, являючись органом життя людини, брала участь у її емоційній, ментальній та мовленнєвій діяльності, з її допомогою будувалися відношення між людиною та іншими людьми <...>” [12, с. 89]. Останнє порівняння дає можливість виділити ще й такий елемент значення концепту, як ‘обмеженість слова’.

Отже, зважаючи не все вищезазначене, можна зробити висновок, що в поетичній мові Ліни Костенко відбивається загальна тенденція української, і навіть слов’янської лінгвокультури, в якій ідея Слова стійко виникає в індивідуальній свідомості і має архетипний характер, що взагалі зумовлено тяжінням поетеси до міфопоетичного сприйняття оточуючого світу.

Вербальні реалізації концепту *слово* у культурному просторі поетеси набувають символічного значення і втілюють ядерні смисли ‘освіченість, розвиток’, ‘двобічність’, ‘відтворюваність’, ‘писемність’; сприймаються як засіб пізнання навколишньої дійсності, як засіб створення поетичних образів.

Актуалізація змістових складових концепту *слово* здійснюється завдяки ціннісним для авторки поняттям *душа, пам’ять, біль, мисль*, які сприяють інтерпретації важливої для творчої особистості теми поета і поезії. В естетиці Ліни Костенко ця тема передбачає пошуки «німої суті» Слова, його “первісності”, пошуки його магічного впливу на людину. Слово сприймається поетесою як інструмент створення поетичної

матерії, що виникає підсвідомо, навіть стихійно, але завжди є креативною, музичною та ілюзорно-метафоричною.

Концепт *слово* знаходить вербальне вираження перш за все у когнітивній метафорі, яка дозволяє виділити цілий спектр індивідуальних смислів у семантиці концепту: 'поезія, словесна творчість', 'джерело світу', 'те, що є найвагомим', 'ліки', 'насіння', 'те що є нудно-солодким', 'те що обмежує прояви душі', 'пастка', 'те що не заслуговує довіри'. Звичайно, деякі складові концепту мають загальнопоетичний характер: *слово* – це 'зброя', 'заклик', 'крига'.

Дуже часто семантичні примітиви виявляють амбівалентність – *слово* тлумачиться як дещо поетичне, позитивне і як джерело болю, *слово* є вагомим і пустим, *слово* усвідомлюється як ціла "країна" і як дещо обмежене ("душа в словах, як море в перископі"), 'своє' і 'чуже'.

Індивідуальні особливості будь-якого майстра слова, до яких, безумовно, належить і Ліна Костенко, визначають його творчу манеру. Як свідчить проаналізований матеріал, дефініції лексеми *слово* (*слова*) найчастіше являють собою одиниці-ідентифікатори з переносним значенням.

Творчість Ліни Костенко свідчить, що поетична картина світу авторки характеризується незвичайністю процесу концептоутворення, незвичайністю семантико-сміслових модифікацій, яких набувають лексеми та описові звороти, втілюючи концепт *слово*.

РЕЗЮМЕ

Стаття посвячена изучению содержательного объема концепта *слово* в поэтических произведениях Лины Костенко. Путем контекстуального анализа выявляются общеязыковые и индивидуальные семантические примитивы в структуре концепта и устанавливаются особенности его художественной реализации.

Ключевые слова: когнитивная лингвистика, концепт, поэтическая картина мира, Лина Костенко.

SUMMARY

The article deals with the cognitive volume of the concept – *word* in poet's works by Lina Kostenko. With the help of contextual analysis the common lingual and individual semantic elements in the structure of concept are revealed and peculiarities its art realization are defined.

Key words: cognitive linguistics, concept, poetic picture of the world, Lina Kostenko.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Кубрякова, Е. С. О когнитивной лингвистике и семантике термина «когнитивный» // Вестник Воронежского государственного университета. Серия: лингвистика и межкультурная коммуникация [Электронный ресурс] / Е. С. Кубрякова // Режим доступа: <http://www.philology.ru/linguistics1/kubryakova-01a.htm>. — Загол. з екрану.
2. Манакин, В. Н. Сопоставительная лексикология [Текст] / В. Н. Манакин. – К. : Знання, 2004. – 326 с.
3. Степанов, Ю. С. Константы: Словарь русской культуры [Текст] / Ю. С. Степанов. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1997. — 824 с.
4. Пименова, М. В. Концептуальные исследования. Введение [Текст] : Учеб. пособ. / М. В. Пименова. – М. : Флинта, 2011. — 175 с.
5. Лакофф, Д. Метафоры, которыми мы живем [Текст] / Д. Лакофф, М. Джонсон // Теория метафоры. – М., 1990. – С. 387—415.

6. Теркулов, В. И. Номинатема: опыт определения и описания [Текст] / В.И.Теркулов / научн.редактор М.В.Пименова. – Горловка: ГТПИИЯ, 2010. – 228 с.
7. Дроздовський, Д. Хвилі часу [Текст] / Д. Дроздовський: післямова // Л. В. Костенко. Річка Геракліта. – К., 2011. – С. 280—321.
8. Античные теории языка и стиля: (антология текстов) [Текст] / Под ред. О. М. Фрейденберг. – СПб. : Алетейя, 1996. – 363 с.
9. Маслова, В. А. Лингвокультурология [Текст] / В. А. Маслова. – М. : Академия, 2001. — 208с.
10. Кравець, Л. Динаміка метафори в українській поезії ХХ ст. [Текст] / Л. Кравець. – К. : ВЦ Академія, 2012. – 416 с.
11. Костенко, Л.: Навчальний посібник-хрестоматія [Текст] / Ідея, упорядкування, інтерпретація творів Григорія Ключека. – Кіровоград : Степова Еллада, 1999. – 320 с.
12. Кондратьева, О. Н. Душа. Сердце. Ум [Текст] / О. Н. Кондратьева // Антология концептов / Под ред. В. И. Карасика, И. А. Стернина : В 2-х томах. – Т. 1. – Волгоград, 2005. – С. 81—93.
13. Костенко, Л. В. Берестечко: Історичний роман [Текст] / Л. В. Костенко. – К. : Укр. письменник, 1999. – 157 с.
14. Костенко, Л. В. Неповторність: Вірші, поеми [Текст] / Л. В. Костенко. – К. : Молодь, 1980. – 224 с.
15. Костенко, Л. В. Річка Геракліта [Текст] / Л. В. Костенко. – К. : Либідь, 2011. – 336 с.
16. Костенко, Л. В. Маруся Чурай [Текст] / Л. В. Костенко // Ліна Костенко: Навчальний посібник-хрестоматія / Ідея, упорядкування, інтерпретація творів Григорія Ключека. – Кіровоград : Степова Еллада, 1999. – С. 65—195.

Надійшла до редакції 16.09.2013 р.